Între istorie literară şi filologie: Nicolae Drăganu

Cel care a ilustrat poate cel mai pregnant enciclopedismul „muzeiştilor" clujeni, prin îmbrățișarea cu aceeaşi fervoare intelectuală a unor ramuri diverse ale filologiei şi lingvisticii, ca şi a istoriei literare, a fost Nicolae Drăganu (1884–1939). Studiul vechilor texte literare, toponimia şi antroponimia, lexicologia şi sintactica l-au captivat în egală măsură, fiecărei discipline consacrându-i cercetări temeinice şi novatoare. Fie că ne vom referi la recenziile docte, scrise în spiritul critic cultivat la „Dacoromania", fie la notele lexicale şi etimologice concentrate, dar cu soluții imprevizibile şi, de cele mai multe ori, plauzibile, fie la studiile masive, bazate pe o documentație extrem de riguroasă, vom descoperi, de fiecare dată, după expresia lui Sextil Puşcariu, tot atâtea „izbucniri ale unei intuiții înnăscute". Portretul celui care venea „cu ghiozdanul plin de notițe", schițat, mai târziu, de mentorul său în necrologul scris la puțin timp după dispariția sa, surprinde plastic figura savantului, dar şi atmosfera de lucru care exista la Muzeul Limbii Române: „Comunicările lui erau întotdeauna întemeiate pe un material documentar bogat, pentru strângerea căruia avea o adevărată pasiune. Simțea o voluptate să-şi claseze argumentele după puterea lor probatorie. Aşezându-se lângă soba din sala de şedințe, îşi scotea ochelarii şi citea fişă după fişă, lăsând să treacă pe dinaintea ochilor noştri exemplele prin care-şi întemeia o argumentație, chiar când nu mai era nevoie de ea. Dar citind totul, el retrăia plăcerea descoperirilor sale. Câteodată, întreruperile noastre îl scoteau pentru moment din cumpăt. Neavând promptitudinea replicei, el venea abia în săptămâna viitoare cu argumentări nouă şi mai ample. Căci grănicerul năsăudean, atât de blând în aparență, era plin

BDD-B12-13 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 09:54:49 UTC)

de temperament războinic atunci când critica părerile prea hazardate ale altora şi mai ales când şi le apăra pe ale sale. În asemenea împrejurări, faţa i se îmbujora, vocea începea să treacă în registrele înalte şi mâna care ţinea fişa tremura uşor. Odată, pentru apărarea priorităţii unei idei scumpe lui, a fost gata să părăsească Muzeul. Dar s-a întors repede între noi şi a continuat să dea comunicărilor şi criticilor nota sa personală şi să ia din toată inima parte la agapele vesele pe care le aranjam de câte ori apărea un nou volum din «Dacoromania»"[197].

Formaţia sa ştiinţifică a avut ca punct de plecare studiul filologiei clasice şi al limbii române la Universitatea din Budapesta, unde îşi susţine doctoratul, în 1906, cu lucrarea *Compunerea cuvintelor româneşti*, scrisă în limba maghiară, publicată în acelaşi an la Bistriţa. Începuturile sale publicistice sunt marcate printr-un medalion B.P. Hasdeu şi o recenzie a cărţii lui Sextil Puşcariu din 1905, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache.* I. *Lateinisches Element mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, apărute în revista budapestană „Nyelvtudomány", precum şi o altă recenzie a unei lucrări de I.G. Sbiera, în „Revista Bistriţei", toate în anul 1907. Studiile sale notabile consacrate istoriei limbii române continuă cu *Limbă şi istorie*, publicat în 1909 în „Transilvania", iar în anul următor, în aceeaşi revistă, cu articolul *Asperităţi sintactice*. În 1914, la recomandarea lui Alexandru Philippide, Academia Română îi publică lucrarea *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu şi Codicele Marţian* (studiu şi transcriere), o primă concretizare editorială a vocaţiei sale filologice.

Plurivalenţa domeniilor pe care le abordează Drăganu, cu o largă deschidere, încă de la început este, aşadar, impresionantă. Conştient că studiul toponimiei şi al antroponimiei poate suplini lipsa izvoarelor istorice, el este absorbit de gândul de a culege numele „părţilor de hotar" din regiunea sa natală şi de a analiza materialul onomastic într-o strânsă

[197] Sextil Puşcariu, *Nicolae Drăganu (18.II.1884–17.XII.1939)*, în DR, X_1, 1938–1941, p. 6–7.

BDD-B12-13 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 09:54:49 UTC)

conexiune cu lexicul comun. După ce publică, încă din primul număr al buletinului Muzeului Limbii Române, „Dacoromania", un studiu intitulat *Din vechea noastră toponimie*, N. Drăganu alcătuieşte, în 1928, o substanţială monografie, *Toponimie şi istorie*, în care îşi propune să desluşească „în interesul adevărului" originea şi vechimea denumirilor de localităţi de pe Valea Someşului de Sus. Dar edificiul cel mai impunător în acest domeniu îl constituie lucrarea *Românii în veacurile IX-XIV pe baza toponimiei şi a onomasticei*, apărută în 1933. El îşi extinde mult aria de investigaţie, prin cuprinderea întregului teritoriu unde locuieşte sau ar fi putut locui, pe baza atestărilor documentare, o populaţie românească. Prin fructificarea datelor istorice oferite de cronica lui Anonymus şi de *Gesta Hungarorum*, lingvistul clujean identifică în Pannonia nume româneşti de locuri şi de persoane, începând cu secolul al IX-lea, iar în secolele următoare în Moravia, Galiţia şi în Carpaţii nordici. Sunt aduse astfel numeroase argumente de ordin lingvistic pentru a proba vechimea şi răspândirea românilor, prin păstorit şi transhumanţă, în spaţiul european medieval. Dincolo de explicaţiile şi asocierile uneori forţate, de tezele mai puţin concludente, lucrarea este, fără îndoială, opera unui mare erudit, caracterizată, nu fără o doză de severitate, dar exact, de către O. Densusianu: „Cu înlăturări de încrederi exagerate în unele atestări, cu renunţarea la interpretări departe de a fi convingătoare, cartea ar fi câştigat, desigur, dar ea vorbeşte de atâtea ori, limpede şi hotărât, pentru cunoaşterea trecutului nostru"[198].

Ipostaza de sintactician vine să completeze profilul ştiinţific al savantului clujean, convins că „puritatea expresiunii" este condiţionată, în primul rând, de „studiul inteligent al limbii actuale, în manifestările ei cele mai vii, cele mai apropiate de gândirea şi rostirea spontană"[199]. Titular al cursului de sintaxă, pe lângă cel de literatură română veche, N. Drăganu îmbrăţişează această disciplină cu aceeaşi dă-

[198] „Grai şi suflet", VI, 1933–1934, p. 357–358.
[199] *Limba noastră*, în „Conştiinţa românească", I, 1923, nr. 2, p. 2.

BDD-B12-13 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 09:54:49 UTC)

ruire, fiind receptiv la noile metode de analiză promovate la acea vreme. Pe lângă studiile care abordează probleme de sintaxă şi de gramatică istorică – dintre care se detaşează lucrarea cu titlul *Morfemele româneşti ale complementului în acuzativ şi vechimea lor*, publicată postum, în 1943 –, ilustrul profesor năzuia să realizeze şi un tratat reprezentativ de sintaxă. Din acest temerar proiect au rezultat alte două lucrări de anvergură, apărute, de asemenea, postum, în 1945: *Istoria sintaxei* şi *Elemente de sintaxă a limbii române*.

Repudiind, astfel, stricta specializare, cu o mare disponibilitate faţă de elementele novatoare care se impuneau în diferitele discipline lingvistice, Nicolae Drăganu nu a fost nicidecum un diletant, indecis în a se fixa pe un anumit filon de cercetare. În fiecare dintre domeniile investigate, cu aceeaşi sobrietate şi putere de concentrare, el făcea dovada unei documentări exhaustive, succedate de o expunere adecvată, la obiect, a ideilor şi a faptelor de limbă tratate.

Scrupulozitatea şi spiritul minuţios care l-au caracterizat sunt detectabile, poate cel mai elocvent, în cadrul preocupărilor sale de filologie, în sensul restrâns al termenului. Critica textuală a rămas o constantă a exegezelor sale, ilustrată mai întâi cu lucrarea amintită, din 1914, consacrată celor două miscelanee nord-transilvănene, în al cărei preambul scria: „Chestiunea priorităţii între tipăriturile şi manuscriptele cele mai vechi ale noastre este de o importanţă capitală, căci cu cât se vor descoperi mai multe manuscripte vechi, din cari se va putea reconstrui prototipul originalului, respective al traducerii originale, cu atât mai uşor se va rezolvi definitiv şi se va putea constata data când am început a scrie, respectiv a traduce cărţi în româneşte”[200]. Recenzarea cu promptitudine a unor contribuţii referitoare la începuturile scrisului în limba română reprezintă, în chip firesc, opţiunea clară a cercetătorului pentru cunoaşterea şi evaluarea stadiului atins în epocă de cercetarea literaturii noastre vechi.

[200] *Două manuscripte vechi: Codicele Todorescu şi Codicele Marţian* (studiu şi transcriere), Ediţiunea Academiei Române, Bucureşti & Leipzig & Viena, Librăriile Socec & comp. şi C. Sfetea, 1914, p. 8.

BDD-B12-13 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 09:54:49 UTC)

Sunt comentate, cu mult simț analitic, mai ales în „Dacoromania", volume, studii şi ediții de texte semnate de autori precum Andrei Bârseanu, I. Bianu, Bitay Árpád, Nicolae Cartojan, Gh. Ciuhandu, Em. Grigoraş, N. Iorga, Constantin I. Karadja, Al. Procopovici, Sextil Puşcariu, Iacob Radu, Mario Roques, Al. Rosetti, Dan Simonescu ş.a. Multe dintre recenziile sale au, de fapt, configurația unor articole de sine stătătoare, nu numai prin extensia lor, ci şi prin percutanța punctelor de vedere avansate.

Contribuțiile aduse la clarificarea unor aspecte necunoscute sau controversate ale vechiului scris românesc sunt remarcabile prin acuitatea şi concreteţea demonstrației, cercetarea de istorie literară având, în primul rând, o componentă filologică – textologică şi lingvistică –, complinită de o perspectivă comparatistă şi culturală. Majoritatea studiilor sale filologice, dotate, în subsidiar, cu transcrieri, reproduceri de filigrane, facsimile sau glosare, sunt analize aplicate pe texte, investigări profunde ale fenomenului literar medieval, între care se înscriu *Calvinismul şi literatura românească* (1916), *Un pasaj din Evangheliarul de la 1560–61 al lui Coresi rău înțeles până acum* (1921), *Un fragment din cel mai vechi molitvenic românesc* (1922), *Catehisme luterane* (1922), *Cea mai veche carte rákóczyană* (1922), *Pagini de literatură veche* (1923), *Manuscrisul Liceului Grăniceresc „G. Coşbuc" din Năsăud şi săsismele celor mai vechi manuscrise româneşti* (1923), *Codicele pribeagului Gheorghe Ştefan, voievodul Moldovei* (1925), *Despre ce Psaltire şi Liturghie vorbeşte Pavel Tordaşi la 1570?* (1926), *Versuri vechi* (1926), *Cea mai veche „slavoslovie" (doxologie) românească* (1929), *Un manuscris calvino-român din veacul al XVII-lea* (1936), *Un manuscris de apocrif religios ardelean din sec. al XV-lea?* (1938) etc.[201] Fiecare studiu în parte este o contribuție efectivă la elucidarea unei probleme spinoase, o tentativă de a explora terenuri necunoscute până atunci. Cercetătorul este un descoperitor prin definiție, un filolog

[201] Pentru bibliografia scrierilor lui N. Drăganu, vezi DR, X_1, 1938–1941, p. 169–183, şi CL, XXIX, 1984, nr. 2, p. 116–121.

BDD-B12-13 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 09:54:49 UTC)

care se simte în permanență atras de textul inedit, de manuscrisul aparent anodin, dar care poate ascunde informații prețioase pentru literatura veche.

O solidă cercetare monografică, apărută în volumul IV din „Dacoromania", îi este dedicată umanistului ardelean Mihail Halici, cu o proiecție asupra istoriei culturale din secolul al XVII-lea[202]. El întreprinde aici un excurs amplu în literatura barocă transilvană, în care sunt examinate, mai întâi, biografia acestei familii de cărturari români, cântecele calvine şi psalmii versificați copiați de Mihail Halici senior în jurul anului 1640, încercările literare ale lui Mihail Halici, fiul, cel care se considera „nobilis romanus civis", precum şi raporturile sale cu Valentin Franck von Franckenstein şi cu Francisc Páriz Pápai. Studierea cunoscutului lexicon bănățean *Anonymus Caransebensiensis*, căruia îi găseşte un model latino-maghiar, îi sugerează o serie de elemente în favoarea atribuirii textului aceluiaşi Halici junior, deşi îşi dă seama că „mai pluteşte o mică umbră de îndoială" asupra acestei paternități. Această ezitare s-a dovedit întemeiată prin prisma cercetărilor care au urmat asupra acestui dicționar bilingv al limbii române, însuşi Drăganu devenind ulterior mai rezervat în legătură cu acest subiect.

Vocația sa pentru epoca veche şi-a găsit deplina confirmare prin publicarea, în 1938, în limba franceză, a studiului de sinteză intitulat *Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIII*[e] *siècle*[203]. Compartimentată în patru secțiuni cronologice (*Înainte de secolul al XVI-lea*, *Secolul al XVI-lea*, *Secolul al XVII-lea* şi *Secolul al XVIII-lea*), lucrarea este o retrospectivă succintă a literaturii medievale şi premoderne transilvănene, privită în contextul fenomenului cultural național. N. Drăganu îşi propune, astfel, să realizeze o panoramă reprezentativă, căreia îi

[202] *Mihail Halici (Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII)*, extras, Cluj, Institutul de Arte Grafice „Ardealul", 1926.

[203] A apărut într-un volum colectiv, editat de Academia Română, cu titlul *La Transylvanie. Ouvrage publié par l'Institut d'Histoire Nationale de Cluj*, Bucarest, p. 599–665 (şi în extras).

BDD-B12-13 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 09:54:49 UTC)

trasează drept repere primele manifestări de „literatură bizantină mijlocită de lumea slavă” şi ajunge până în jurul anului 1780, „dată la care se poate fixa începutul literaturii noua româneşti”. Modelul său mărturisit este *Istoria literaturii române. Epoca veche* a lui Sextil Puşcariu, a cărei primă ediție o va recenza, elogios, în „Dacoromania” din 1921. Autorul va îmbrățișa din aceeaşi perspectivă „evoluționistă”, ca şi predecesorul său, studiul istoriei literare, concepută în strânsă interdependență cu dezvoltarea limbii literare. Sunt trecute în revistă aspecte susceptibile de interpretări în privința originilor scrisului în limba română, precum şi a rolului pe care l-au avut o serie de centre culturale în dezvoltarea tiparului. Este surprinsă, totodată, şi activitatea de promovare a cărții manuscrise, autorul având în vedere atât textele religioase (biblice, liturgice, predici), cât şi literatura populară (apocrifă, hagiografică, didactică, distractivă şi de prevestire). În acelaşi timp, el reevaluează figuri de cărturari, cvasianonimi până atunci, ignorați, în general, de istoriografia noastră literară, între care Ioan Zoba din Vinț, Gheorghe Buitul, Gavril Ivul, Mihail Halici, Teodor Corbea, Radu Tempea, Gherontie Cotorea sau Dimitrie Eustatievici Braşoveanul. Nu puține goluri ale istoriei literare erau acoperite prin repunerea acestora în circuit, ceea ce dovedea vitalitatea culturii din acest spațiu, ale cărei potențe latente vor izbucni plenar prin fenomenul numit Şcoala Ardeleană. Preocupat de elucidarea unor probleme de filiație a textelor româneşti sau a ecourilor influenței calvine în literatura veche, autorul pune în evidență, cu probitate, interferențele culturale româno-maghiare care au favorizat ecloziunea fenomenului autohton.

Trebuie remarcat faptul că formația sa şi-a pus amprenta, în planul descriptiv-analitic, asupra modului de concepere a acestei sinteze, istoria literară constituind, pentru Nicolae Drăganu, „o formă de cultură filologică”[204]. El se angrenase, de fapt, încă de la primele articole publicate, în

[204] Marin Bucur, *Istoriografia literară românească de la origini până la G. Călinescu*, Bucureşti, Editura Minerva, 1973, p. 186.

BDD-B12-13 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 09:54:49 UTC)

febra discuțiilor care se declanşaseră atunci, nu o dată polemice, în legătură cu localizarea şi datarea textelor rotacizante, precum şi cu identificarea curentului cultural care a determinat apariția primelor traduceri de cărți religioase în limba română.

Este semnificativ faptul că N. Drăganu şi-a revizuit pe parcurs unele opinii, depăşind închistarea şi refuzând să rămână adeptul unei teorii unice, imuabile. Astfel, dacă la începuturile sale aderase la teoria husită, lansată de N. Iorga şi împărtăşită, mai apoi, de Sextil Puşcariu, I.-A. Candrea, Alexe Procopovici şi I. Bianu, el renunță în sinteza din 1938 la aceasta, înclinând pentru o „conciliere" a diverselor teorii. Unele texte traduse pot fi puse sub influența luterană, altele sub cea calvină, după cum în alte cazuri (apocrifele, de exemplu) crede că ar trebui să acceptăm o inițiativă internă. La fel, dacă într-un studiu din 1922[205] pleda pentru translitерație în reproducerea textelor vechi, peste câțiva ani va adopta, fără rezerve, metoda transcrierii fonetice interpretative, însoțită neapărat şi de facsimile, ceea ce va corespunde astfel „atât exigențelor ştiințifice, cât şi necesităților practice"[206].

În privința locului în care s-a efectuat transpunerea textelor rotacizante, el adoptă, în 1914, o soluție de compromis între punctele de vedere exprimate de Iorga şi, respectiv, de S. Puşcariu, considerând că traducerea acestora s-a efectuat în Maramureş de către un călugăr de origine bihoreană. În 1924, într-o amplă recenzie la o lucrare a lui Thót-Szabó Pál, el atribuie traducerea unui sas din regiunea Bistriței, refugiat apoi în Moldova[207], pentru ca în *Histoire*... să opteze pentru sudul Transilvaniei. Drăganu susține că textele rotacizante ar fi cópii moldoveneşti după originalele sud-ardeleneşti, fără rotacism, din care descind, deopotrivă, şi tipăriturile coresiene. Subliniem că localizarea în Moldova

[205] *Critica ştiințifică în filologia noastră actuală*, în AIIN, I, 1922, p. 363–378.
[206] *Transcrierea textelor chirilice*, în „Hrisovul", I, 1941, p. 56.
[207] DR, III, 1924, p. 927–929.

BDD-B12-13 © 2012 Casa Cărții de Ştiință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 09:54:49 UTC)

a cópiilor a fost validată, în parte, de cercetările filologice actuale.

Datarea vechilor texte este abordată, mai precaut, de către N. Drăganu, traducerea celor rotacizante fiind plasată aproximativ în prima jumătate a secolului al XVI-lea, iar a unora dintre cărţile coresiene (*Tetraevanghelul*, *Apostolul*, *Psaltirea*) la sfârşitul deceniului şase al aceluiaşi secol.

Nu vom insista asupra unor ipoteze mai puţin credibile, emise de filologul clujean, cum ar fi cele despre originea străină a traducătorului, eventual a copistului, despre presupusul rol pe care l-ar fi jucat Despot-Vodă, în colaborare cu saşii, în copierea textelor în Moldova, despre vechimea originalului *Molitvenicului Marţian* sau despre încadrarea unor manuscrise din secolul al XVII-lea (*Codicele Todorescu* şi *Marţian*, *Codicele de la Ieud*) în secolul anterior. Alte opinii ale sale însă, precum cele referitoare la descinderea *Catehismului Marţian* din cel coresian, la provenienţa cazaniilor din *Codicele Todorescu* din textele coresiene corespunzătoare din *Cazania a II-a* din 1581, cu privire la legăturile lui Coresi cu tipografia honteriană sau indicarea locului de tipărire a *Fragmentului Todorescu* la Cluj şi nu la Oradea, au fost legitimate de cercetările ulterioare.

Fenomenul cultural este abordat, aşadar, pe parcursul acestui compendiu de istorie literară transilvăneană, dintr-o perspectivă predominant filologică, făcându-se în permanenţă apel la realitatea textuală. Faptul de limbă este adus adesea în sprijinul ipotezelor şi al datelor de istorie literară. De altfel, într-un capitol introductiv, rămas nepublicat, la *Cursul de istorie a literaturii române vechi*[208], N. Drăganu îşi expune principiile metodologice, integrând istoria literară în filologie, căreia îi conferă, în spirit neogramatic, o sferă atotcuprinzătoare: „Istoria limbii şi a literaturii fac parte din filologie. (…) Când studiem deci istoria limbii şi a literaturii pe bază de texte pe care le colaţionăm, stabilim, interpretăm şi criticăm, fixându-le vechimea, originalitatea, valoarea etc.,

[208] BAR Cluj, ms. rom. 1100.

BDD-B12-13 © 2012 Casa Cărţii de Ştiinţă
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 09:54:49 UTC)

întrebuinţăm metode filologice, facem filologie, fie că o înţelegem pe aceasta în sensul ei obişnuit, ori în cel mai strâmt".

Fără a avea amploarea sintezelor lui Nicolae Iorga sau ale lui Nicolae Cartojan, *Istoria literaturii române din Transilvania de la origini până la sfârşitul secolului al XVIII-lea* (nu demult reeditată după manuscrisul autograf în versiunea românească, originală, alături de cea franceză, tipărită inițial)[209] rămâne ca o lucrare de referinţă, sistematică şi riguros concepută, care nu şi-a pierdut încă utilitatea.

[209] *Istoria literaturii române din Transilvania de la origini până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Histoire de la littérature roumaine de Transylvanie des origines à la fin du XVIIIe siècle*, ediție îngrijită, prefață şi note de Octavian Şchiau şi Eugen Pavel, Cluj, Editura Clusium, 2003.

BDD-B12-13 © 2012 Casa Cărții de Știință
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.217.34 (2026-11-13 09:54:49 UTC)